

Список литературы:

1 Демина С.А. Историко-культурное наследие как фактор сохранения национальнокультурной идентичности России // Электронный научно-практический журнал Казанского государственного университета культуры и искусств «История и археология». – Казань: 2019.

2 Программная статья Первого Президента Республики Казахстан, Лидера нации Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» от 12 апреля 2017 года.

3 Дом Бекметовых [Электронный ресурс]. – режим доступа: <https://ruh.kz/ru/news/sakralnye-mesta-kazahstana/10527> Дата обращения: 30.11.2021 г.

4 Карлаг. Круги ада [Электронный ресурс]. – режим доступа: <https://e-history.kz/ru/news/show/6400/> Дата обращения: 30.11.2021 г.

5 Мавзолей Таттимбета Казангапулы [Электронный ресурс]. – режим доступа: <https://mearas.kz/karpro/index.php/listing/tattimbet/?lang=ru> Дата обращения: 30.11.2021 г.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ

Бүтінбай Ш.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Садыкова А.К.
М.Х.Дулати атындағы Тараз Өңірлік Университеті
asemakaznpu@mail.ru

Алаш қайраткерлерінің тіл саласындағы тағылымын биік бір асқарға теңесе болғандай. Осы асудың төңірегінде қазақ тілін дамыту бойынша Алаш зиялыларының еңбектерін бөліп көрсетуге болады. Алаш зиялыларының дербес мемлекеттілікке ұмтылыстарында қазақ тілінің мәртебесі де көрініс тапты. Мұны олардың А.Байтұрсынұлы, С. Сәдуақасұлы оқу комиссариатында басшылық еткен кезінде жазған мақалалары мен іс-әрекеттерінен байқауға болады. Алаш зиялыларының қоғамдық ойы мен көркем шығармашылығынан көріп отырғанымыздай, тіл ұлттық руханияттың негізгі өзегі болып табылады. Тілдің қоғамдағы орны мен рөлі туралы логикалық пікірлер Алаштықтардың Ахаң бастаған мақалаларында көрініс тапты. Ана тілінің тақырыбы Қазақ поэзиясында, әсіресе М.Жұмабаев, С. Торайғыровтың өлеңдерінде халықтың өзіндік ерекшелігін айқындайтын ұлтты біріктіруші ретінде ерекше леппен айтыла бастады.

Қазақ халқының бастауында тұрған ұлы гуманистік ансарды дамытқан ең кеменгер Алаш қайраткерлері оны шынайы Ренессанс деңгейіне шығарды. Абайды қазақ баласымен алғаш таныстырған Алаш зиялылары, Әлихан, Ахмет, Міржақып. Өз елінің және өз жерінің тәуелсіздігіне ұмтыла отырып, осы жолда Алаш зиялылары белсенді де, жазушылық та қатынаста өздерін де, замандастарын да, ізбасарларын да дайындады, жетілдірді-деп айтуға болады. Алаш зиялыларының саяси және рухани күресінің негізгі мақсаты, үлкен міндеті-ұлтты ұйыстыру, демек, осындай орасан зор іс аясында ана тілін сақтау мәселесі тұрған еді. Алаш қайраткерлерінің бәрі тіл-ұлтты біріктіретін орасан зор саяси, қоғамдық және рухани күш, қуатты құбылыс екенін жақсы түсінді. Сондықтан Алаш сияқты ірі қозғалыстың ерекше тұсы рухани қазақ тілі мәселесі ерекше орынға қойылды. Ұлт-азаттық күрес дәуірінде қалыптасқан ана тілімізге арналған зиялы қауым шығармалары тіл үшін алуан түрлі күрес бүгінгі азаттық күніне жеткен қазақ халқының өміршең өсиеті, мұрасы. Алаш зиялылары еңбектерінің сан алуандығы ұлт тағдырында тілдің аса маңыздылығын терең және жан-жақты түсінгендігінің дәлелі. Осыған байланысты Алаштың тілдік мұрасын жан-жақты құбылыс ретінде бағалай отырып, біз оны бірнеше қырынан сипаттаудың бірқатар мүмкіндіктерін көрсетеміз.

XX-ғасырдың ең танымал қазақ мемлекет қайраткері, ғалым, зерттеуші, публицист, әдебиетші, ұлт-азаттық қозғалыстың ұйымдастырушысы-Ахмет Байтұрсынұлы өз еңбегін қазақ халқының тарихына, экономикаға, мәдениетке, шаруашылық жүргізу тәсілдеріне, тайпалардың шежіресіне, тұрмысына, қазақ жерлерін отарлау тағдырына арнады.

Ахмет Байтұрсынұлы қазақ халқының ішкі өмірі, оның мінез-құлқы, халық билерінің дәстүрлері, сайлау жүйесі, уақыт талабына сәйкес болып жатқан көптеген өзгерістер туралы айтып берді, ол шығармалар жазды және оларды үлкен ағасына, кіші інісіне, оқыған, мұсылман хатын білетін, орыс білімін алған аға буынға арнады. Ахмет Байтұрсынұлы көшпелі қазақ халқының әлеуметтік психологиясын терең талдап, "Қазақ" газетінде (1913, №12,14,15,17) "Сайлау" атауымен түрлі топтардың мінез – құлық ерекшеліктерін жинақтап, "қазақ сайлауы-сайлауға келген санаулы адамдардың бірі: сайлау жылы малсыз, егінсіз, шөп шабатын, малсыз үйде отырған адам болған жоқ" деп атап өтті [1, 78 - бет].

"Ресейдің Білім министрлігі 1870 жылы халықты ағарту шаралары туралы арнайы заң қабылдады. Осы Заңға сәйкес шетелдік азаматтарды орыстандыруды көздейтін миссионерлік педагогика жүйесі енгізілді. Патша өкіметінің отаршылдық саясатының басты мақсаттарының бірі халықты жаппай орыстандыру, шоқину болды. Әрине, мұның басты жолы-мектеп, Халық ағарту. Осындай мақсатты жүзеге асыра бастаған орыс миссионерлері мұсылман елінің бірлігін бұзу, халықты діннен, тілден айыру, бұртандық халықтарды жою, көпғасырлық әліпбиді жою, мұсылман мектеп-медреселерінен айыру, орыс-қазақ мектептерінің санын көбейту және оларды біртіндеп таза орыс тілді мектептерге айналдыру мақсатын көздеген түрлі істерді жүргізді. Патша өкіметінің осындай саясатымен ашылған мектептер қазақ халқының ұлттық ерекшелігіне, мәдениетіне сай келмеді. Себебі колонизаторлардың басты мақсаты-қазақ халқына Білім беру және көзін ашу емес, оның білімін қамтамасыз ету емес, жазбаша мәдениеттен ажырату. Ұлттық мектептердің қысқаруы, әлсіреуі осындай отаршылдық саясаттың күшеюіне байланысты болды. Осындай саясатты қабылдауға қарсы шыққан алғашқы қазақ ағартушыларының бірі А.Байтұрсынов болды .

Осы ғасырдың соңына қарай қазақ мектептерінің құрылымымен байланысты екі түрлі көзқарас пайда болды. Біріншісі – орыстандыруға, шомылдыру рәсімінен өтуге, ұлттық дін мен тілді, мәдениетті үзуге ұмтылған миссионерлер, ал соңғысы-орыс халқының озық идеяларына сүйене отырып, халықтың әлемдік білімін игеруге ұмтылған ұлт ағартушылары.

Осындай озық идеяны жүзеге асыру үшін қызмет еткендердің бірі А. Байтұрсынов болды. Ол бүкіл өмірін өз халқына жарқын болашаққа арнаған " ұлтшыл " болды. Оның ұлты отбасында қалыптасты. Сол кездегі отбасының қасіреті, әлеуметтік - әлеуметтік жағдай оның болашақтағы болашағына тікелей әсер етті деп айта аламыз. Ғалымның балалық шағы Ресей империясының отарлық саясатымен тұспа-тұс келді.

А. Байтұрсыновтың немересі С.Кәкішев өз өмірінде "Ақан оқырмандық ақиқат", балалық шағынан бастап, саяси қоғам қайраткері болғанға дейінгі өмірін егжей-тегжейлі сипаттай отырып былай дейді: "Ақан руында ер адамдар көп болған. Байтұрсынұлының әкесі шошқақ мықты, мінезі салмақты, ақылды, шындықты абыроймен айтады, ал халықта-беделді, шаруа адамы. Сол қиын қыстауларда ол өз халқының мәдениетін әр түрлі шабуылдардан қорғап, көп шайқасты. Содан кейін елде ерлік пен парасаттылық туралы әңгімелер кең таралды" [2, 98 - бет]. XX ғасырдың басында басталған қоғамдық-саяси қозғалыс басынан бастап жалпыұлттық демократиялық мақсаттар мен міндеттер қойды. Бұл істің басында екі ғасырдың басында қалыптасқан зиялы қауым болды.

А.Байтұрсыновтың ағартушылық-педагогикалық дүниетанымын қалыптастыруға және оның жолын сақтауға ықпал еткен оқиғалардың бірі "Қазақ" газетінің 1913-1918 жылдардағы редакциялық жұмысы болды. Осы қызмет барысында А.Байтұрсынов қоғамдық және саяси - әлеуметтік жағдайға белсене араласып, өз қолтаңбасын қалдырды. Бұған

Ұлттық кітапхананың сирек қолжазбалар қорында сақтаулы тұрған сол "Қазақ" газетінде жарияланған мақалалар дәлел.

А. Байтұрсынов осы газетте 1913 жылы "5 мың десятин земли", "ответное письмо", "главному казахскому поэтому", "Алаш азаматнам" (вместе с М. Дулатовым), 1914 жылы "бастауыш мектеп", "Мектеп керектері", 1916 жылы "открытое письмо казаху", "на заседании сибирских депутатов", "Қазақ жұртына" (вместе с А. Букейхановым, М. Дулатовым), Торғай һәм Ырғыз уезінің халқы "(М. Дулатов, Қадырбаевпен бірге), 1917 жылы" Шорай Ислам "(Ә. Бөкейхановпен бірге) т. өз мақалаларында ол отаршылдыққа қарсы тұру, халықтық сананы ояту, білімді арттыру, сауатсыздыққа қарсы күрес, ұлттық баспасөзді жандандыру мәселелерін көтерді.

А. Байтұрсынов "Революция және қырғыздар" атты мақаласында: "патша заманынан бері М. Тынышбаев отарлық билікке қарсы күресті және Қазақ ұлттық саясатын басқарды, осы қозғалыстың пайда болу себептеріне, қазақ халқының 1917 жылғы Қос революцияға қатысуына, елді большевиктік анархиядан құтқару үшін құрылған Алашорданың Уақытша үкіметінің қатысуына, осы үкіметтің азаматтық соғыс жылдарындағы қызметіне тоқталды.

Менің ойымша, ендігі міндет – А.Байтұрсыновтың игілікті сөзін, игілікті ойларын ақылға жеткізу, Оның өсиеттеріне сәйкес жұмыс істеу және әрекет ету; адамгершілік өмірді жастарға үлгі ету және дана, дана пікірлерді тәрбиелеудің қуатты құралы ету. 1913 жылы "Қазақ" газетінде "оқу орны" деген басты мақала жарияланды, онда: "қазақ жерінде өндіріс жоқ, шикізатты сатады, ал осы шикізаттан алынатын өнімді 2-3 есе қымбат сатып алады. Бұл надандықтың болмауы". Ол халықты надандықтың қараңғысынан шығару үшін оған білім беру қажеттілігін дәлелдеді. 1914 жылы "Қазақ" газетінде жарияланған "бастауыш мектеп" мақаласында автор қазақ бастауыш мектептері қандай болуы керек деген мәселені алға қойып, ана тілінде халық грамотасын ашуды мақсат етіп қояды.

Қазақ интеллигенциясының Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов т.б. дара тұлғаларының саяси өмір сахнасына шығуы Қазақстанда қоғамдық-саяси, мәдени ойдың дамып, нығаюына елеулі үлес қосты. Олар қазақ даласында тұңғыш дербес саяси партия «Алаш» партиясын құрды [3, 58 - бет]. Бұл партия халықтың алдыңғы қатарлы бөлігінің көзқарасын білдірді. Ол саяси оқиғалардың ағартушылық, түсіндіру жұмыстарына және олардың халықтың өміріне әсеріне баса назар аударды.

"Алаш" туы астында

Куә болсын!

Алашты Абаттандыруда

Құрбандық-бұл біздің жанымыз!

Жасасын Алаш, жасасын! - С.Торайғыров өткен ғасырдың басында "Алаш" қозғалысы туралы жырлаған, тек жеке пікірін ғана емес, сол кездегі қазақ қоғамының көңіл – күйін де білдірген-егер тарихты еске алсақ, онда ұлт тағдырын, халық туралы ойлаған Алаш-Арыс Қызыл империяға қарсы табанды күресті және тәуелсіздік үшін жанын құрбан етті.

А. Байтұрсынұлы Осы "Алаш" партиясының басшылары мен көшбасшыларының бірі болды, Қазақ АССР-ін құруға елеулі үлес қосты. Қазақ АКСР құрылғаннан кейін Үкімет құрамына кірді және ағарту халық комиссары болып жұмыс істеді.

А. Байтұрсынұлы тіл мен әдебиетті оқыту бойынша бірқатар еңбектер жазды. Ол қазақ жазуына реформа жүргізудің қағидаттарын белгілеп, алғашқы қазақ әліпбиінің авторы болды. Ол ұсынған Қазақ жазуын реформалау жобасы прогрессивті зиялы қауым арасында қолдау тапты және 1924 жылы ресми түрде қабылданды. 1929 жылы ол ешқандай себепсіз тұтқындалып, түрмеге жабылды, содан кейін Архангельскке жер аударылды.

1934 жылы М.Горький мен оның әйелі Е. П. Пешкова Халықаралық Қызыл Крест ұйымының көмегімен босатылды. Алаш қозғалысының көшбасшысы ретінде "халық жауы"

деп аталған А.Байтұрсыновтың есімі де, шығармалары да қалың жұртшылық үшін жабық болды. Тек Тәуелсіз Қазақстан жағдайында ғана ақынның шығармалары жарық көрді, оның мұрасы зерттелді. 1937 жылы тұтқындалып, ату жазасына кесілді, 1988 жылы ақталды.

"Алаш арысы бізге мемлекеттік ту идеясын жеткізді. 1991 жылы құрылған Қазақстан Республикасының мемлекеті – осы арыстардың асқақ арманының іске асуы. Біз бұл мемлекетті көздің қарашығындай сақтауымыз керек", - деді Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев [4, 45- бет] . Ахмет Байтұрсыновты жауып, атып тастағанмен, оның артында қалдырған асыл сөздері мен ойлары ел жадында, халық жүрегінде мәңгі сақталады. Кейінгі ұрпақ оның істерін жалғастырады, оның ізгі тілектері орындалады. Бұл қазіргі уақытта қазақ елінің мәдениеті жоғары деңгейде дамып келе жатқан өркениетті елдердің қатарына кіруімен байланысты.

"Біз ата-бабаларымыз аңсаған бостандық пен тәуелсіздікке қол жеткіздік. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә.Назарбаев айтқандай, Бүгін біз осындай әлемде өмір сүріп, өз тілімізде сөйлеуіміз, өз дінімізді ұстануымыз, басқа елге қарамастан еркін өмір сүруіміз, "ұлт-арым, халық-жан"өмір сүруіміз керек. Сондықтан біз әрқашан ұлы тұлғаларымызға тағзым етуіміз керек.

Қорытындылай келе, Алаш арыстары ұлттық тарихымызды дамытуға, оның қоғамдық өмірдің түрлі салаларындағы функцияларын орындауға бағытталған игі істердің бастамашылары болды. Атап айтқанда, олар Қазақ тарихында өзіндік іздерін қалдырып,реалды тарих қорын қалыптастыруға ерекше мән берді. Бұл бағытта көп жұмыс атқарылды. Алаш оқырмандары өздері тікелей жүргізетін ғылыми-ағартушылық қызмет барысында реалды тарих қорын құрудың маңыздылығын сезінді. Олар мәселенің мәнін істің басында, оқытушылық, ағартушылық қызметпен айналысу процесінде терең түсінді. Қалай? Қазақ мәдениетін іргелі елдердің қатарына қосу үшін біз сауатты, жақсы оқыған ұрпақты тәрбиелеуіміз керек, олар қазақ балаларына арналған оқулықтар жаза бастады. Кез-келген тақырыпты зерттеу үшін осы саланың арнайы ұғымдарын атау және оларды жарықтандыру қажет. Тарихымызды зерттеу барысында барлық зиялы қауым өкілдері өзіндік осы проблемаға тап болды. Бұл іспен тікелей айналысқандар ғана істің қандай жағдайда екенін білді.Ол кедергі-патшалық бұрмалаулар еді,бірақ Ахмет Байтұрсынұлы бастаған зиялы қауым өкілдері бастарын бейгеге тіге отырып ел тарихын нақтылы күйде жеткізді. Сондықтан оларда қазақ тарихы базасын құрып, қалыптастырмас бұрын, олар теориялық тұрғыда тарихты пайымдап қана қоймай, оны білім және ғылым тілі деңгейіне көтеруге болмайтынын түсініп, оны іс жүзінде көруге тура келді. Олар бұл іске қазақ халқының қажеттілігін, ел сенімінің қажеттілігін нақты сезіне отырып қызмет етті. Сондықтан олардың сенімі зор болды, атқарылған жұмыс жемісті болды. Уақыт жүктеген міндеттерді, ұрпақтар алдындағы жауапкершілікті терең түсіне отырып, істің алға жылжитынын анық көруге болатындығын дәлелдеді.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1 Д. Әшімханов, Бес Арыс,. –Алматы: Жалын,1992. – 544 б.
- 2 Н.Арманов, Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. I-том. - Алматы: Атамұра, 2010.- 685 б.
- 3 Н. Мартыненко, Алаш Орда: Сборник документов / Сост. – Алматы: Айқап,1992. – 189 б.
- 4 М.Қойгелдиев, Т.Омарбеков, Тарих тағылымы не дейді? – Алматы, 2011. – 50б.